

Kalcsó Gyula

Mit tanítsunk az ikes ragozásról?

A tanulmány új szempontokat kíván adni egy olyan nyelvi jelenség átgondolásához, amelyet az igei inflexió tanításakor sokszor kényszerűen kerülni szoktunk. Az ige alaktanát a 6. osztályban tanítjuk részletesebben, ekkor esik szó a különböző paradigmáiról is. Az igeragozás tanításakor kikerülhetetlen az ikes igeik kérdésköre, hiszen egyes számú alakjaik eltérhetnek a nem ikes igeik megfelelő paradigmatajaitól. Gondot okoz azonban az, hogy az ikes ragozás rendszere hosszú történeti változás eredményeként megbomlott, és a mai magyarban bonyolult kölcsönhatásban van a nem ikes igeik ragozásával. További problémát jelent az, hogy az ikes igeik iktelen ragozása nem pusztán nyelvi rendszerbeli, hanem egyben (vagy talán kizárólag?) társadalmi beágyazottságú, szociolingvisztikai jelenség is. Ha a nyelvhasználati kérdések tisztázását tűzzük ki célul, és el akarjuk kerülni, hogy a diákok bizonytalanná váljanak, akkor elengedhetetlen a tanulók szociolingvisztikai háttérének a figyelembevétele, valamint élőnyelvi példák tanulmányozása.

Bevezetés

Tanulmányomban a címben jelzett probléma körüljárásával új szempontokat kívánok adni az igei inflexió tanításakor sokszor kényszerűen kerülni nyelvi jelenség átgondolásához. Az ige alaktana 6. osztályban kerül elő részletesebben, ekkor esik szó a magyar ige különböző paradigmáiról is. Az igeragozás tanításakor kikerülhetetlen az ikes igeik kérdésköre, hiszen egyes számú alakjaik eltérhetnek a nem ikes igeik megfelelő paradigmatajaitól. Gondot okoz azonban az, hogy az ikes ragozás hosszú történeti változás eredményeként megbomlott rendszere a mai magyarban bonyolult kölcsönhatásban van a nem ikes igeik ragozásával. További problémát jelent, hogy az ikes igeik iktelen ragozása nem pusztán nyelvi rendszerbeli, hanem egyben (vagy talán kizárólag?) társadalmi beágyazottságú (szociolingvisztikai) jelenség is. Ha el akarjuk kerülni, hogy a diákokban növekedjen a bizonytalanság, továbbá a nyelvhasználati kérdések tisztázását tűzzük ki célul, akkor elengedhetetlen a tanulók szociolingvisztikai háttérének a figyelembevétele, valamint az élőnyelvi példák tanulmányozása.

Az ikes ragozás történeti áttekintése

Az ikes ragozás történetét már Simonyi Zsigmond összefoglalta (Simonyi 1906). Munkájában kifejti, hogyan keveredett össze a kétféle (ikes és iktelen) paradigma, majd a keveredés hatására hogyan indult meg a kiegyenlítődés az iktelen javára. Az ikes ragozás újbóli megerősítését Révai Miklósnak és a nyelvújításnak tulajdonítja, és az iskolai anyanyelvoktatás, valamint az irodalmi nyelv hatását hangsúlyozza. Felveti a következő kérdést: „mennyiben volt igaza az iskolának s az irodalomnak, mikor a régi ragozást fölélesztette s a hozzá való alkalmazkodást mindenkitől megkövetelte” (Simonyi 1906: 1). Az ikes ragozás használatát elsősorban nyelvhelyességi kérdésnek gondolta, és többször megemlíti az erről szóló korabeli vitákat. Simonyi művének két fontos tanulsága van. Az egyik az, hogy az ikes ragozás a nyelvújítás óta mesterséges normatív törekvések hatására vált nyelvhelyességi kérdéssé. A másik pedig az, hogy a nyelvújítók tevékenységének ellenére gyökeresen nem változott meg a nyelvhasználat, és főként a beszélt nyelvben továbbra is megmaradt a kétféle paradigma keveredése, folytatódott az ikes ragozás háttérbe szorulása.

A XX. század folyamán többen is foglalkoztak az ikes paradigma állapotával. Horger Antal *A magyar igeragozás története* című művében (Horger 1931) részletesebben tárgyalja a kérdést, és az ikes alakokat funkciótlaná vált ragozási változatoknak tartja. Lőrincze Lajos 1953-ban *Az ikes igeragozás kérdéséről* címmel közölt tanulmányt (Lőrincze 1953). Ebben még azt írja, hogy „jelentő módban – néhány szórványos kivételt nem tekintve – szabályosan megkülönböztetjük az ikes és iktelen igéket”, de már a feltételes és a felszólító módban ő is megengedi mind a két ragozásmódot (Lőrincze 1953: 212). Későbbi munkáiban az ikes ragozás teljes kiszorulását látja valószínűnek, ezért módosít az iktelen alakok megítélésén, egyre inkább elfogadhatónak tartja őket (Lőrincze 1961). Ez a cikk 11 évvel később újra megjelent változatlan formában, a címe is nagyon tanulságos: *Ikes ige és ikes iga*.

Az 1970-es évek elején többen is foglalkoztak a kérdéssel: Jakab László és G. Varga Györgyi is tüzetesen áttekinti a korabeli állapotot (Jakab 1971, G. Varga 1971). Mindketten hasonló eredményre jutnak, Jakab László megállapítja: „Az ikes alakok háttérbe szorulását megakadályozni nem lehet, és nem is szükséges” (Jakab 1971: 280).

A következő vizsgálat T. Urbán Ilona nevéhez fűződik, aki Kovalovszky Miklósnak, a téma egyik kutatójának többesres újságkivágat-gyűjteményét tízezresre bővítve tekinti át a '70-es, '80-as évek sajtónyelvének korabeli állapotát (T. Urbán 1992). A korábbi kutatási eredmények ismeretében nem meglepő, hogy a következőre jut: „Az ikes ragozás – mint rendszer – teljességében még a szenvedő és a visszaható szemléletet, értelmet leginkább tükröző [...] ikes igék [...] esetében sem él, a többi csoportban még kevésbé”. Továbbá: „A rendszernek csupán nyomai élnek” (T. Urbán 1992: 241).

A Magyar nemzeti szociolingvisztikai vizsgálat (MNSZV) eredményeit a *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon* című kötet összegzi (Kontra 2003). Ebben az ikes ragozásról kiderül, hogy az egyes szám első személyű ikes alakokon kívül a hagyományos formáknak egyik társadalmi rétegben sincs kiugróan magas presztízse. A '80-as évek végén végzett vizsgálatok eredményét még a '90-es évek (és valószínűleg napjaink) beszélt nyelvére is igaznak tarthatjuk.

Tekintsük át végül a mai állapotot. Az ikes igék ragozása (ellentétben a Lerchné Egri Zsuzsa tankönyvében található információval, miszerint „teljes ragozásuk eltért az iktelenektől”) csak egyes számban, és csak jelen időben, ott azonban mindhárom módban eltért a nem ikes igékétől. Az *-l* és az *-ik* ragos alakok máig megvannak, a többi paradigmata tag közül szinte kizárólag a kijelentő mód egyes szám első személyben fordul elő a hagyományos ikes alak, ám ez is erősen ingadozik már. Az alábbi táblázat a hagyományos paradigmát, és az analógiásan kiegyenlített sort tartalmazza.

1. táblázat

Az alszik ige hagyományos ikes és analógiásan az iktelen igék ragozásához igazodott paradigmasora

	Kijelentő mód		Feltételes mód		Felszólító mód	
	eredeti	analógiás	eredeti	analógiás	eredeti	analógiás
E/1.	alszom	alszok	aludnám	aludnék	aludjam	aludjak
E/2.	alszol	alszol	aludnál	aludnál	aludják	aludjál
E/3.	alszik	alszik	aludnék	aludna	aludjék	aludjon

Látható, hogy feltételes és felszólító módban gyakorlatilag kihaltnak tekinthető az ikes ragozás. Az *-l* rag azért maradt meg, mert a történeti változások eredményeképpen nem csupán az ikes igéken használjuk, stabil paradigmata taggá vált, előfordulása a köznyelvben egyértelműen hangtani kötöttségű: *s*, *sz*, *z*, *dz* végű igéken használatos. (Az *adol*, *kapol* stb. alakok a sztenderdben nem elfogadottak, az ikes paradigma analógiás hatásaként használatosak más nyelvváltozatokban.) Az *-ik* rag pedig minden bizonnyal azért van

meg ma is, mert több esetben él egymás mellett ugyanannak az igének ikes és iktelen változata, tehát akár jelentésmegkülönböztető szerepe is lehet (*tör – törík, ágaz – ágazik, hajol – hajlik* stb.). Ez pedig fontos nyelvi funkció, amely megakadályozza az analógiás változást, a végződés eltűnését. Mindent összevetve egyedül az egyes szám első személy erős ingadozása tapasztalható a mai magyarban, tanulóinkat voltaképpen ennek használatában kell eligazítanunk.

Az ikes ragozás az anyanyelvoktatásban

A nyelvművelés Révai óta ragaszkodott az ikes ragozás továbbhagyományozásához, és mindegyik korszakban az eredeti paradigma mellett tört lándzsát. Az újabb keletű nyelvművelő kézikönyvek sem szakítanak ezzel a hagyománnyal, bár általában árnyaltabb képet adnak az ikes ragozásról, ismertetve például az ikes igék egyes fajtáit (valódi ikesek, ingadozó ikesek, álikesek stb., lásd pl. Balázs 2002: 113–5). Az anyanyelvoktatás pedig ezt a szemléletet átvéve a mai napig választékos, művelt formaként tanítja az ikes ragozási sor alakjait.

A forgalomban lévő tankönyvek a 6. osztályos anyag részeként, az igeragozás, valamint az igékkel kapcsolatos nyelvhelyességi kérdések tárgyalásakor térnek ki kisebb-nagyobb terjedelemben az ikes igékre. A két leggyakrabban használt tankönyvcsalád anyagát vizsgáltam meg a téma szempontjából.

Antalné Szabó Ágnes és Raátz Judit könyvében (*Magyar nyelv és kommunikáció*, Antalné–Raátz 2001) a 124. oldalon, *Az ige alakja* című fejezetben a következő definíció található: „Az olyan igéket, amelyek egyes szám 3. személyben *-ik* személyragot kapnak, **ikes igéknek** nevezzük.” A ragozási táblázatban az *alszik* ige paradigmája található, a feltételes és a felszólító mód esetében a következő lábjegyzettel: „Az ikes ragozás egyes feltételes és felszólító módú alakjait ma már ritkán használjuk.” A *Mit kell tudni az igék használatáról?* című részben bekezdésnyi nyelvhelyességi összefoglaló található az ikes igékről, amelynek az a lényege, hogy az írott szövegben és az igényes nyelvhasználatban választékosabbak az ikes alakok. A tankönyvhöz tartozó munkafüzetben az ikes igékkel kapcsolatos gyakorlat nincsen. A tanári kézikönyvben sincs további információ a téma tanításáról.

Lerchné Egri Zsuzsa könyvében (*Nyelvtan – Helyesírás – Fogalmazás 6.*, Lerchné 1995) a 68. oldalon a következőt találjuk: „Vannak olyan igék, amelyek egyes szám harmadik személyben *-ik* személyragot kapnak. Ezek **ikes igék**. Szótári alakjuk: *becsapód | ik, fáz | ik, isz | ik*. Töyük: *becsapód-, fáz-, isz-*. Régen teljes ragozásuk eltért az iktelenektől, ma gyakran keveredik: *mosakszol, olvasol, nézel*. A *könyörgő* szó nem ikes ige, tehát helytelen a *könyörgöm* alak. Helyesen: *könyörgök*.” A tankönyvhöz tartozó feladatgyűjteményben a 842–846. számú feladatok kapcsolódnak az ikes igékhez. A 846/a feladat például az ikes igék iktelen ragozását javíttatja. A tanári kézikönyv további szempontokat nem tartalmaz.

A tankönyvírók bizonyára okkal nem térnek ki ennél részletesebben az ikes igék kérdéskörére, valószínűleg nem akarják elbizonytalanítani a tanulókat, és közvetíteni akarják a nyelvművelés által kialakított hagyományt. Az ikes igék történetileg kialakult egyes típusait joggal hagyják ki a tankönyvek, sok esetben ugyanis nem lehet csupán a mai ragozásból kiindulva megállapítani, hogy egy-egy ige hová sorolható. Ennek tanítása indokolatlanul növelné a bizonytalanságot. Így azonban nem mondhatjuk azt, hogy például az E/1. *-m* személyrag a helyes minden ikes ige esetében, mert akkor voltaképpen az álikes igék hiperkorrekt alakjainak a helyességét tanítjuk (*hazudom, mobilozom* stb.). Ezt a problémát teljesen megnyugtatóan nem lehet megoldani.

A társasnyelvészeti szemlélet alkalmazása az ikes ragozás tanításában

Fontos kérdés, hogy a nyelvhasználati bizonytalanságot mi növeli jobban: ha a tananyagban eleve ingadozóan, többféleképpen használhatónak mutatjuk be ezt az igecsoportot, vagy ha be sem emeljük az

ikes igék használatának a változatosságát. Az utóbbi esetben előfordulhat, hogy diákjainknak azonnal feltűnik a saját és a környezetük nyelvhasználata, valamint a tankönyvben normatívnak beállított ices ragozás közti ellentmondás. Ezt az ellentmondást feloldhatja, ha a nyelvi változóként élő jelenségekhez szociolingvisztikai (társasnyelvészeti) szemlélettel közelítünk (vö. Domonkosi 2004). Eszerint a többféle variációban létező nyelvi alakok közti választás társadalmilag determinált, azaz az egyes beszélők a különböző beszédhelyzetekben szociokulturális tényezők által meghatározott módon döntenek egyik vagy másik alak mellett. Ez azt is jelenti, hogy nincs abszolút értelemben vett helyes és helytelen nyelvi alak. A helyesség mindig a kommunikációs helyzet függvénye. (Konkrétan az ices ragozásra vonatkoztatva: akár még a hagyományos ragozású alak is számíthat helytelennek, ha olyan közegben hangzik el, ahol az ices ragozást sznobizmusnak, előkelősködésnek tartják.) A társasnyelvészeti szemléletnek abból a szempontból is érvényesülnie kell, hogy tekintettel kell lennünk a tanulók vernakuláris (azaz otthonról hozott, elsődleges) nyelvhasználatára. Azok a diákok, akik icesen egyáltalán nem ragozó környezetből jönnek, nehezen fogják elfogadni a tankönyveknek az ices ragozás kizárólagos helyességét deklaráló tananyagát.

Antalné Szabó Ágnes a Nemzeti alaptanterv követelményeit elemezve megállapítja: „Az anyanyelvi nevelés tartalma nem merülhet ki a magyar nyelvi fogalmak és nyelvi szabályok közlésében. Az anyanyelvi képzés során a tanulóknak olyan produktív anyanyelvi tudást kell szerezniük, amelyet a mindennapi, társadalmi életükben is alkalmazhatnak” (Antalné 2003: 412). Ennek jegyében tehát nem elégedhetünk meg azzal, hogy az ices igék paradigmáját megtanítjuk, hanem el kell igazítanunk tanulóinkat a használatukban is. Erre az egyik leghatékonyabb módszer a valódi nyelvhasználati példák tanulmányozása, hiszen így a diákok maguk szűrhetik le a tanulást, hogy milyen helyzetekben, milyen stílusrétegekben ajánlott az ices ragozás.

A Magyar nemzeti szövegtár

Hazánkban kevésbé elterjedt a digitális szövegtárak, korpuszok használata az anyanyelvtanításban. Pedig ezek nagymértékben megkönnyítik a tanár dolgát az életszerű, valódi nyelvi példák gyűjtésekor. A Magyar nemzeti szövegtár több mint 187 millió szavas korpusza például igen sokrétűen alkalmazható a nyelvtanórán. A korpusz használatához regisztráció szükséges, honlapján az alábbiakat olvashatjuk: „A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) munkálatai 1998 elején kezdődtek el a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán *Váradi Tamás* vezetésével. A cél egy 100 millió szavas szövegkorpusz létrehozása volt, amely lehetőségeihez mérten reprezentatívan tartalmazza a mai magyar nyelv jellegzetes megnyilvánulásait. A munkálatok 2002-től a *Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz* projekt keretében kiegészültek a teljes Kárpát-medence magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtéssel. Itt a cél egy 15 millió szavas határon túli korpusz létrehozása volt. 2005 novemberében mutatkozott be a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági nyelvváltozatokkal kiegészült, valóban nemzetivé váló Magyar Nemzeti Szövegtár. A Nyelvi Irodák és a Korpusznyelvészeti Osztály együttműködésének köszönhetően az első olyan magyar nyelvi korpusz jött létre, amely a magyarországiak mellett a határon túli magyar nyelvváltozatokat is felöleli.” Alább pedig: „Az MNSZ jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. Egyrészt öt regionális nyelvváltozatra oszlik, másrészt ezen belül öt stílusrétegből tartalmaz szövegeket. Az aktuálisan vizsgálandó alkorpust ezek tetszőleges variációjaként választhatjuk ki. A határon túli nyelvváltozatokkal kiegészülve a Szövegtár tehát alkalmassá vált nemcsak stílusrétegek, hanem nyelvváltozatok szerinti összehasonlító vizsgálatok elvégzésére is” (1).

Magyar Tudományos Akadémia

Nyelvtudományi Intézet

English version X)

Hagyat Nemzeti Szövegtár

A **Hagyat Nemzeti Szövegtár (MNSZ)** munkálatai 1996 elején kezdődtek el a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvtudományi Osztályán (német: Tárnia vezetőjével). A cél egy 100 millió szavas szövegtár létrehozása volt, amely lehetővé teszi minden reprezentatív tartalmú magyar nyelvű jogelőd megfigyelését. A munkát 2002-től a Korpusznyelvtudományi Projekt keretében végzik a Magyar Korpusznyelvtudományi Intézetben. A mai magyar nyelvhasználatára kiterjedő gyűjtemény. Itt a cél egy 15 millió szavas határán túli korpusz létrehozása volt. **2005 novemberében** megkezdte a szövegek, kártyák, és a vándorló nyelvhasználatokkal kapcsolatos, valóban nemzeti jellegű **Hagyat Nemzeti Szövegtár**. A Nyelvi Intézet és a Korpusznyelvtudományi Osztály **szövegtáraként** közzéteszik az első olyan magyar nyelvű korpust, amely a magyarországi mellett a határon túli magyar nyelvhasználatot is felöleli.

Mit nevezünk korpusszal?

A korpusz lényegében előforduló írott, vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye. A szövegeket valamilyen szempont szerint választják és rendezik. Nem lehetetlen egyes szövegeket tartalmazni, és nem csak törzse a szövegeket, hanem tartalmazhat azok bibliográfiai adatait, bejelölő a szerkesztési egységeket (bekezdés, mondat). Az **MNSZ** a mai magyar írott köznyelv általános, sok reprezentatív korpustól kíván lenni.

Automatikus elemzés

Az **MNSZ** lényegében hajlandó, hogy minden szó mellett feltünteti a szótípusát, a szófajt és a szó morfológiai elemzését is. A szótípus, szófaj és elemzés megállapítása és az elemzés egyértelműsége automatikus gépi eszközökkel történik. A rendszer megbízhatósága kb. 97,5%-os, így az összes szótípus kb. 2,5%-a hibásan van elemzve. Ennél jobb eredményt csak a képi elemzés biztosíthatna, ami akkor mérhető anyag esetén megvalósíthatatlan.

Hogyan épül fel?

Az **MNSZ** jelenleg 187,6 millió szövegcsomagot tartalmaz. Egyszerűen öt regionális nyelvhasználatra oszlik, mindenütt ezen belül öt stílusjegyről tartalmaz szövegeket. Az aktuálisan vizsgálható korpust ezek többsége variációként választhatjuk ki. A határon túli nyelvhasználatokkal kapcsolatosan a Szövegtár tehát alkalmas volt nemcsak a szövegek, hanem nyelvhasználatok szerinti összehasonlító vizsgálatait elvégzésére is.

Az **MNSZ** felépítése a következő (a számok az adatok millió szóból vannak megadva, szövegek száma körbe van írva):

	magyarországi szövegek kártyái	andori vándorló	összesen				
sajtó	71,0	5,7	0,7	5,5	1,5	84,5	A sajtószövegek a korpust majdnem felét teszik ki. Sokkal kisebbek mutatják be a nyelvi változatokat, vertikálisan és horizontálisan is.
szóirodalom	35,5	1,4	0,4	0,8	0,2	38,2	2005. őszén készült el a Digitális Írókötet Akadémia anyagának teljes feldolgozása. Ez az a magyarországi szóirodalom korpust.
tudomány	20,5	2,3	0,7	1,6	0,3	25,5	A magyarországi tudományos szövegek a Hagyat Elektronikus Könyvtár hoz tartoznak.
hivatalos	19,9	0,2	0,3	0,6	0,1	20,9	Ezek a szövegek szabványokat, törvényeket, rendeleteket, parlamenti iratokat tartalmaznak.
személyes	17,8	—	0,4	0,4	0,1	18,6	Ez az a korpust internetes fórumok (az iades, az fórumok és a többi kártyák) fórum) beszélgéseihez tartoznak. Ez a nyelvi változat az a fontos, mert az az a legközvetlenebb a spontán nyelvi kommunikációhoz, bizonyos esetekben nagyon hasonló a beszélt, élő kommunikációhoz.
összesen	164,7	9,5	2,5	8,9	2,0	187,6	

1. kép
Az MNSZ nyitólapja

A Magyar nemzeti szövegtárral lehetőség nyílik arra, hogy az órán néhány jól megválasztott példán keresztül bemutassuk tanulóinknak az ikes igeragozás mai állapotát. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a korpust írott nyelvi szövegeket rögzít, tehát kizárólag az írásbeliségre vonatkozó információkat tartalmaz. Arra viszont kiválóan alkalmas, hogy az írásbeliség különböző rétegeinek (sajtónyelv, személyes írott szövegek, hivatalos írásbeliség stb.) nyelvhasználatát összevessük. (A szövegtár más témák kapcsán is remekül felhasználható a mai magyar írásbeliség egyes stílusrétegeiből származó példák gyűjtésére.)

Tervezhetünk frontális munkát is (amennyiben egyetlen számítógép áll a rendelkezésünkre), ám ha olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy géptermet használhatunk, akkor még hatékonyabb, ha a diájkaink is regisztrálnak az MNSZ-ben, és önállóan gyűjtik össze a következtetések levonásához szükséges információkat. (Ez utóbbi esetben a csoportmunka a legjobb választás.)

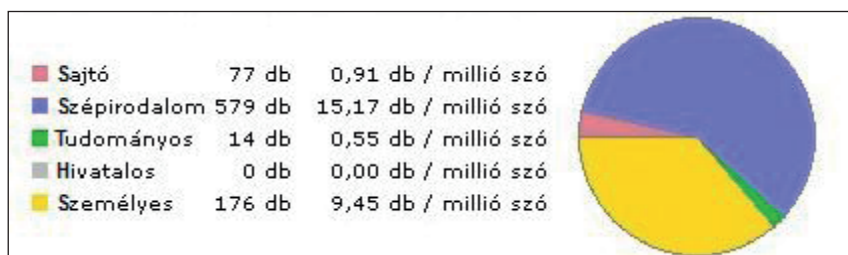
Keresési lehetőségek a szövegtárban

Az alábbiakban néhány keresés menetét és eredményét ismertetem, a tanórai felhasználásban természetesen nem szükséges ezekhez ragaszkodni, ám arra vigyáznunk kell, hogy valódi ikes (erre nézve lásd pl. Balázs 2002), valamint tárgyatlan igéket válasszunk, ellenkező esetben az eredmények félrevezetőek lehetnek. (A tárgyatlanság azért fontos, mert az *-m* személyragos E/1. alakok a tárgyas ragozásban is előfordulhatnak.)

2. kép
Az MNSZ keresőfelülete

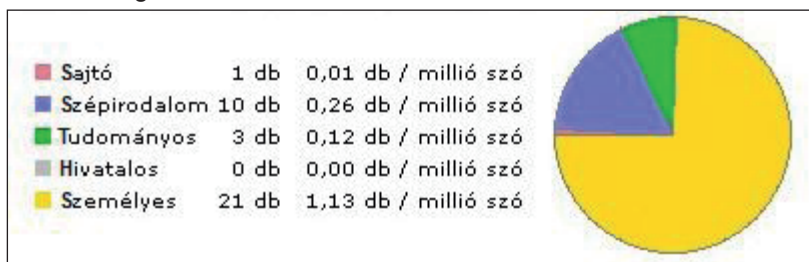
A regisztráció után az MNSZ nyitólapján a jobb oldali menüben a *Keresés* menüpontra kattintva a felhasználónevünk és a jelszavunk megadása után nyithatjuk meg a keresőfelületet. Ennek segítségével egy szóra (szótőre vagy szóalakra), valamint két szó együttes előfordulására is kereshetünk. Mi az előbbit fogjuk használni (tehát a második szó mezőit üresen hagyhatjuk). Az *ikes* alakokat a legegyszerűbben szóalakkereséssel jeleníthetjük meg. Csak be kell írni az 1. szóalak mezőjébe a keresett formát. Írjuk be először például az *alszom* alakot! A program alapértelmezésben egy véletlenszerűen kiválasztott 20 példát tartalmazó listát jelenít meg a találatokból, ezt lehetőség van akár 500 eleművé bővíteni (egy legördülő listán beállíthatjuk a megjelenítendő adatok számát, emellett adhatjuk meg a kontextus méretét is). Kiválaszthatjuk, hogy melyik területről kérünk példákat (magyarországi, valamint több határon túli), továbbá, hogy melyik alkorpusz találatai jelenjenek meg (sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes). Célszerű csak a magyarországi példákat lekérdezni valamennyi alkorpuszból, mert ez esetben egy grafikonon megjeleníthető a találatok megoszlása. Tehát alul, a nyelvváloztatnál válasszuk ki a magyarországit, az alkorpusznál pedig egyenként rákattintva mindegyiket, és jelöljük be az „alkorpuszok szerinti megoszlás” négyzetet! Ezután már csak a „keresés indítása” feliratú gombra kell kattintanunk.

Ekkor egy új lapon megnyílik a találati lista (esetenként a programnak egy kis időbe telik a lekérdezés, érdemes türelmesen várakozni). A fenti keresésre azt az eredményt fogjuk kapni, hogy a korpuszban az *alszom* alakra összesen 846 találat van. Sorszámozva láthatjuk a beállításnak megfelelő számú példát (1-től 20-ig vagy akár 500-ig). Az egérmutatót a sorszám fölé húzva egy felugró ablakban megjeleníthetők az adott találat adatai (szerző, cím, keletkezési idő, alkorpusz stb.). A lista alatt látható a megoszlási grafikon, ez esetben az alábbi:

3. kép
Az *alszom* igealak alkorpuszok szerinti megoszlása a Magyar nemzeti szövegtárban

Ha lehetőségünk van több gépen dolgozni, a diákok egyik csoportja végezheti a fenti keresést, egy másik csoport pedig az *alszok* alak találatait vizsgálhatja meg. Az *alszok* esetében 35 találatot kapunk, amelyek a következőképpen oszlanak meg:

4. kép

Az alszok igealak alkorpuszok szerinti megoszlása a Magyar nemzeti szövegtárban

Érdekes összehasonlítani a megoszlásokat. Látható, hogy az iktelen alak az írásbeliségben lényegesen ritkábbnak mondható (35 találat a 846 ikessel szemben). Az iktelenek java része a személyes írásbeliség sajátja (internetes fórum), amely a legközelebb áll a beszélt nyelvhez. Az ikés alakok zöme szépirodalmi és sajtónyelvi.

A fentihez hasonló keresést végezhetünk a feltételes és a felszólító módú alakokkal is. A feltételes mód esetében azonban gondot okoz, hogy a hagyományos E/3., valamint az „iktelen” E/1. alakilag egybeesik, ezért érdemes kihagyni őket a vizsgálatból. (Bár az MNSZ lehetőséget kínál a szám és a személy megadására is, a korpusz igealakjainak a kódjai azonban hibásak, ezért kizárólag egyenként ellenőrizve lehetne a különböző ragozású alakokat elkülöníteni.) Ezek esetében annyit tehetünk, hogy az E/1. hagyományos alakjának (*aludnám*) mai előfordulását vizsgáljuk: él-e még, és ha igen, az írott nyelv melyik rétegében fordul elő (mindössze 4 szépirodalmi példát fogunk találni).

Egy ige adataiból természetesen nem lehet általánosítani, ezért fontos, hogy további kereséseket is végezzünk, kísérletezzünk, hogy a tanulók a korpusz példáin keresztül tapasztalják meg a kétféle paradigma használatát. Az alábbiakban T. Urbán Ilona már említett vizsgálata (T. Urbán 1992) alapján kiemelek három gyakori ikésige-típust (*sz* végűek, *d* végűek, *z* végűek), és egy-egy példa korpuszbeli megoszlásának bemutatásával támpontot kívánok nyújtani az órai keresésekhez.

2. táblázat

A fekszik, a gondolkodik és a fázik ige E/1. kijelentő és felszólító, valamint E/3. feltételes módú alakjainak megoszlása a Magyar nemzeti szövegtárban

	Sajtónyelvi	Szépirodalmi	Tudományos	Hivatalos	Személyes	Össz.
fekszem	39	559	30	1	46	675
fekszek	1	9	2	-	3	15
feküdjem	1	15	-	-	-	-
feküdjek	2	27	3	-	7	38
feküdjék	1	43	1	-	-	45
feküdjön	21	84	14	-	14	133
gondolkodom	197	247	59	24	274	801
gondolkodiok	4	6	1	-	37	48
gondolkodjam	6	14	4	-	1	25
gondolkodjak	-	6	2	-	3	11
gondolkodjék	6	12	7	5	1	31
gondolkodjon	37	29	11	14	35	126
fázom	8	129	5	-	20	162

	Sajtónyelvi	Szépirodalmi	Tudományos	Hivatalos	Személyes	Össz.
fázok	3	18	8	-	8	37
fázzam	-	8	1	-	-	9
fázzak	-	1	1	-	3	5
fázzék	1	16	1	-	-	18
fázzon	10	33	2	3	6	54

Az adatokból világosan látszik, hogy az E/1. hagyományos ikes alakok még a személyes írásbeliségben is gyakoribbak, vagyis (az MNSZ fentebb említett eredményeivel összehangban) az írott nyelvben ez a forma normatívnak tekinthető. Ugyanez nem mondható el azonban a felszólító módú ikes alakokra, amelyek szinte kizárólag a szépirodalomban fordulnak elő.

Összefoglalás

Mit tanítsunk tehát az ikes ragozásról? A korpuszvizsgálatok azt mutatják, hogy az írásbeliségben egyértelműen tartják magukat az egyes szám első személyű *-m* személyragos alakok. A tankönyvekben leírtak tehát az írásbeliségre igazak (Antalné Szabó Ágnes és Raátz Judit könyve hangsúlyozza is ezt), azzal a megszorítással, hogy a feltételes és a felszólító mód már ott sem elterjedt. A beszélt nyelvi formák megítélésük pedig hangsúlyozzuk, hogy vannak olyan közösségek, ahol az ikesség számít helyesnek, és vannak olyanok, ahol az iktelen a szokásos. Úgy vélem, hogy ez a szemléletmód sokkal inkább hozzájárul az Antalné Szabó Ágnes-től fentebb már idézett követelmény megvalósulásához. Ahogyan Domonkosi Ágnes megfogalmazza: „a szemléletformálásnak, a többszintű nyelvhasználat tudatosításának, a nyelvváltozatok, a nyelvi variabilitás elismerésének azért is lehet fontos szerepe, mert ez teszi lehetővé olyan tudatos nyelvhasználók nevelését, akiknek a számára a nyelvhelyesség eszménye nem a sztenderd formák elvárását jelenti minden helyzetben, hanem [...] a közléshelyzetnek megfelelő, a közösségben elfogadott közlésformák használatát” (Domonkosi 2004: 28). Meggyőződésem továbbá, hogy a valódi nyelvi példák szemléletessége, életközelsége, valamint az a tény, hogy a diákok saját maguk tapasztalhatják meg a vizsgált nyelvi jelenség használatának tényleges szabályszerűségeit, jóval hatékonyabban szolgálja ennek az összetett jelenségnek a megértését, mint egy száraz magyarázat.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 2003. Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. *Magyar Nyelvőr*. 407–427.
- Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit 2001. (2009) *Magyar nyelv és kommunikáció*. Tankönyv az 5–6. évfolyam számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2002. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó. Budapest. 113–115.
- Domonkosi Ágnes 2004. A társasnyelvészet szemlélete a magyar nyelv oktatásában. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.) *Emberközpontúság a magyar nyelv kutatásában és oktatásában*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VI. BDTF. Szombathely. 28–34.
- Horger Antal 1931. *A magyar igeragozás története*. M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem barátainak egyesülete. Szeged.
- Jakab László 1971. Az ikes ragozás a mai magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr*. 270–81.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Lerchné dr. Egri Zsuzsa 1995. *Nyelvtan – Helyesírás – Fogalmazás. Tankönyv 6. osztály*. Mozaik Kiadó. Szeged.

Lőrincze Lajos 1953. Az ikes igeragozás kérdéséről. *Magyar Nyelvőr*. 208–212.

Lőrincze Lajos 1961. Ikes ige és ikes iga. In: Lőrincze Lajos (szerk.) *Édes anyanyelvünk*. 202 előadás a Magyar Rádió azonos című előadássorozatából. Akadémiai Kiadó. Budapest. 313–314.

Simonyi Zsigmond 1906. *Az ikes ragozás története*. Nyelvészeti Füzetek 28. Athenaeum. Budapest.

T. Urbán Ilona 1992. Ikes ragozás és nyelvi norma (Az ikes igeragozás mai állapotának vizsgálata újságnyelvi adatok alapján). In: Kemény Gábor (szerk.) *Normatudat – Nyelvi norma*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes, 8. MTA Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 229–243.

G. Varga Györgyi 1971. Az ikes ragozás mai köznyelvi helyzetéről. *Magyar Nyelv*. 222–228.

(1) Magyar nemzeti szövegtár. <http://corpus.nytud.hu/mnsz> (2010. szeptember 30.)

Kalcsó, Gyula

What to teach about the inflection of verbs with the suffix *-ik*?

This study aims to provide new perspectives to rethink a linguistic phenomenon that we uneasily avoid many times when teaching verbal inflection. We teach verbal morphology in more detail in 6th grade when different verbal paradigms are mentioned as well. When teaching verbal inflection, the issue of the verbs with the suffix *-ik* is unavoidable, as certain verbal forms may differ from the forms of the verbs without the suffix *-ik* at the same place in the paradigm. The problem arises, however, that the inflectional system of verbs with the suffix *-ik* has been broken down due to long historical changes, and today it has a complex interaction with the inflection of verbs without the suffix *-ik*. A further problem is that inflecting the verbs with the suffix *-ik* in the same way as the verbs without the suffix *-ik* is not purely a linguistic, but also (or maybe exclusively?) a socially embedded, sociolinguistic phenomenon. If we aim to clarify the questions of language use and we want to avoid students getting uncertain, it is indispensable to consider the sociolinguistic background of the students and to study natural language data.

Kulcsszók: igeragozás, ikes ige, szociolingvisztika

Keywords: sociolinguistics, verb conjugation, „ikes” verb

Az írás szerzőjéről

Kalcsó Gyula

Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Magyarország

kgyula[kukac]ektf.hu